

ZRÍNYI MIKLÓS
NEMZETVÉDELMI EGYETEM
Hadtudományi Doktori Iskola

Tóth Sándor mk. alezredes

**A román politikai gondolkodás
geopolitikai alapjai**

Doktori (PhD) értekezés

szerzői ismertetés

Témavezető:

Dr. Szabó A. Ferenc
Politikatudomány és honvédelem
tudományszak-vezető
ZMNE

2009

A témaválasztás indoklása,
a tudományos probléma megfogalmazása

A román politikai gondolkodás geopolitikai alapjainak vizsgálatát egyrészt a földrajzi, geopolitikai tudománytörténeti háttér feltárásának igénye, másrészt az a korunkban tapasztalható jelenség indokolta, amely szerint a nemzetközi biztonsági környezetet még mindig jelentős mértékben határozzák meg nemzeti törekvések és célkitűzések. Az utóbbi évek integrációs tendenciája ellenére az országok közti versengés szövetségi, partnerségi viszonyrendszerben sem állt meg, ezért továbbra is szükséges a *magyar érdekérvényesítő képesség* fokozását alátámasztó tudományos tevékenység folytatása.

Az értekezés témájával összefüggésben a román kül- és biztonságpolitikai célkitűzések földrajzi és geopolitikai hátterének, sajátosságainak a vizsgálata kerül előtérbe, amelynek kapcsán természetesen a magyar-román kétoldalú viszonyrendszer is megfogalmazódik, hiszen keleti szomszédunk másfél milliós magyar kisebbséggel rendelkezik. A román geopolitikai elméletek és nézetek ugyanakkor nem képeznek zárt rendszert, mivel a politikán kívül sok szállal kötődnek a tudományos élethez, a kultúrához vagy az oktatáshoz. Ennek alapján a geopolitikát *mentalitásbeli és nemzettudati* tényezőként is számba kell venni, amely hosszútávon határozza meg a román társadalom gondolkodásmódját, a román politikai gondolkodás alapvonásait.

Kutatási célkitűzések és módszerek

A geopolitikai diszciplína földrajztudományi kötődését figyelembe véve, először a román geopolitikai gondolkodás *eszmétörténetének*, fontosabb képviselőinek és elméleteinek *kronológiai* feldolgozását tűztem ki célul. A *román szakirodalom* kutatására és közlésre fektettem a hangsúlyt, de az értekezés fő témájához kapcsolódó korabeli releváns magyar és külföldi (német, francia) elméleti *analógiákat*, párhuzamokat is igyekeztem bemutatni. Abból indultam ki, hogy a román földrajzi iskolaalapító, *Simion Mehedinți* (1869-1962) Ratzel tanítványaként Lipcsében doktorált, így a német földrajzi determinista irányzat áttételesen a román geopolitikai gondolkodást is megtermékenyíthette.

A geopolitika-történeti feldolgozás mellett napjaink román kül- és biztonságpolitikai törekvéseit mutattam be, melynek során az ország földrajzi helyzetére és az ebből következő kiváltságokra való hivatkozást, végső soron a klasszikus román geopolitikai érvkészletek újbóli alkalmazását követtem nyomon.

Románia NATO- és Európai Unió integrációjának társadalmi támogatottsága, valamint a számos földrajzi hivatkozást tartalmazó politikai megnyilvánulások és koncepciók azt a feltételezést kínálták, hogy a geopolitikai utalások csak egy befogadó- és (meg)értőképes *közönség* esetén lehetnek hatékonyak, tehát a román társadalom rendelkezik ilyen jellegű alapképzettséggel. A hipotézisből az egyik nemzeti tantárgy, a *földrajz oktatásának* vizsgálata adódott, amelyből a dedukció módszerének segítségével a tananyagban fellelhető geopolitikai motívumok megjelenését és nemzettudati beágyazódását kívántam bizonyítani.

Az értekezés témájának körülhatárolása, struktúrája és forrásai

Az értekezés célja lényegében a román geopolitikai iskola, illetve *a román geopolitikai gondolkodásmód és érvrendszer eszmetörténeti bemutatása és jellemezése*, továbbá *a román politikai gondolkodásban*, különösen a rendszerváltás utáni *kül- és biztonságpolitikában*, valamint *oktatáspolitikában* játszott szerepének a kimutatása. A kutatás kezdőpontjának a 19. század második felét jelöltem ki, amit a román államiság és a geopolitika-elmélet kibontakozásának időbeni egybeesése indokolt. Az adatgyűjtést – formálisan – Románia Európai Unió csatlakozásával, 2007. január 1-jével zártam le.

Az *1. fejezetben Románia fontosabb természet-, gazdaság- és katonaföldrajzi jellemzőit* foglaltam össze. A leíró jellegű áttekintéssel az volt a célom, hogy mélyebb következtetések levonása nélkül azokat a fontosabb sajátosságokat emeljem ki, amelyek az értekezés további részeiben geopolitikai összefüggésben szerepet kaphatnak. Az adatokat magyar összefoglaló művekből, atlaszokból és internetes forrásokból merítettem.

A *2. fejezetben* bemutattam és jellemeztem a *román geopolitikai iskola és gondolkodás történetét* – nyelvismeretem alapján – román, illetve részben egyes román szerzők angol, francia és olasz nyelven kiadott könyveinek, folyóiratcikkeinek feldolgozására támaszkodva. Egy-egy témakör tudománytörténeti vagy -elméleti hátterének, párhuzamainak bemutatására a román források mellett külföldi és magyar utalásokat is szerepeltettem.

A *3. fejezetben* a román geopolitikai gondolkodás máig ható földrajzi meghatározottságát először a *2000. évi katonai stratégiában és a román kormány külpolitikai programjában*, valamint a terrorizmus elleni globális küzdelem idején, *2006-ban jóváhagyott nemzeti biztonsági stratégiában* elemeztem. A román nemzettudat földrajzi, geopolitikai összefüggéseit pedig a 2004-2007 között érvényes, 9-12. osztályos (líceumi) földrajzkönyvek tananyagában vizsgáltam.

Összegzett következtetések

Románia földrajzi helyzete és természetföldrajzi adottságai, valamint a – koronként változó és különböző intenzitású, de mindenképpen potenciális – környező nagyhatalmi struktúra és érdekek azt támasztják alá, hogy az ország nemcsak *természetföldrajzi*, hanem *geopolitikai* értelemben is átmeneti helyzetben, *útkereszteződésben* fekszik. A román geográfia és tudományos élet képviselői felismerték ennek a speciális helyzetnek a földrajztudományhoz köthető sajátosságait, ami végső soron – a dinamikus történelemfelfogásból kinőve, azt kiegészítve és részben felváltva – a nyugati földrajzi, illetve geopolitikai irányzatok honosításához vezetett.

Az eszmetörténeti feldolgozás alapján megállapítottam, hogy *a román geopolitikai iskolát* alapvetően a *román földrajztudomány* német és francia egyetemeken végzett jelentősebb képviselői (S. Mehedinți, G. Vâlsan stb.), a román történetírás jeles alakjai (N. Iorga, Gh. I. Brătianu), valamint a földrajzi irányzathoz kapcsolódó más tudományterületek (szociológia, néprajz, statisztika) személyiségei alapították meg a 19. század második felétől kezdődően. A román földrajzi és geopolitikai iskola más tudományágak eredményeit integrálva képessé vált az ország *geopolitikai helyzetének értékelésére*, illetve geopolitikai szerepének és törekvéseinek meghatározására, de a *történeti földrajzi* (geotörténelmi) diszciplína révén alkalmassá vált a múltbeli folyamatok összefüggéseinek vizsgálatára, a román eredettel összefüggő történetírás téziseinek alátámasztására is. A román geopolitikai iskola kialakulásának intézményi hátterét és keretét az 1875-ben megalapított *Román Földrajzi Társaság*, valamint – a román államiság területi bővülését szorosan követő – regionális *egyetemi földrajzi tanszékek* alkották.

Az I. világháborút lezáró békerendszer Románia számára kedvező tapasztalatai a román geográfia számára azt a tanulságot hordozták, hogy a földrajz politikaformáló hatású lehet a nemzetközi konfliktusok megoldásában, ezért folytatták, illetve Nagy-Románia területi integritása megszilárdítása érdekében növelték a geopolitikai érvrendszerek kidolgozásának intenzitását. A román geopolitikai iskola alapvetően a természet- és társadalomföldrajzi diszciplínák különböző mértékű vegyítésével, egyesítésével alakult ki, majd az egyik legelterjedtebb és legeredményesebb(nek vélt) magyarázó elmélet szerepében – a földrajzzal együtt – sikeres tudománnyá tudott válni az országban. A geopolitikai diszciplína a román politikai gondolkodást érő *nyugati modernizációs* hatásként, eszmeáramlatként is felfogható, mivel zömmel nyugati geopolitikai iskolák alapelemeinek, módszereinek átvételén alapult.

A román geopolitikai érvrendszerek alapelemei lényegükben napjainkig *nem változtak*, csak az uralkodó politikai viszonyokhoz, biztonságpolitikai környezethez, geopolitikai helyzethez alkalmazkodtak. *Folyamatosság* mutatható ki a – jellemzően – *földrajzi determinista német*, valamint az ezzel alapvetően ellentétes francia geopolitikai iskola 19-20. századfordulón uralkodó nézeteinek román földrajzi környezetre adaptált változataiban. A földrajzi determinizmus domináns hatását a *francia* iskolára jellemző *történeti* (geotörténelmi) és *társadalom-, illetve emberközpontú* (szociológiai, néprajzi) kapcsolódások nem csökkentik, hanem összességében a román geopolitikai gondolkodás *interdiszciplináris* jellegét támasztják alá. Az elméleti alapokat megvizsgálva sajátos módon az rajzolódik ki, hogy a román geopolitikai gondolkodásban a két irányzat nem kizárja, hanem *erősíti egymást*. Az alkalmazott érvrendszereken belül a román föld és a román nép egysége, egyenrangú szerepe, ezzel összefüggésben pedig Románia jelentősebb *természetföldrajzi* tényezőinek és sajátosságainak, másrészt a román *társadalmat* jellemző tulajdonságoknak az együttese mutatható ki.

Az érvrendszerek jellege mellett a román *geopolitikai aktivitás* intenzitása sem változott számottevően, mivel hasonló érvkészletű elméletek születtek a szocialista és a rendszerváltás utáni időszakban is. A román geopolitikai gondolkodás elemeinek szemléltetésére és összefoglalására két *általánosító modellt* állítottam fel, melyek a román földrajz alapú érvrendszerek legstabilabb bázisát tartalmazzák. Az első modellben a román geopolitikai koncepciókban szereplő *természet- és a társadalomföldrajzi* tényezőket gyűjtöttem össze, illetve hozzájuk rendeltem a kutatásaim során tapasztalt geopolitikai jelentésüket, értelmezésüket. A jelentősebb természetföldrajzi jellemzők közé alapvetően a *Kárpátok*, a *Duna*, a *Fekete-tenger*, valamint Románia *térszíni szerkezete és útkeresztesződéses helyzete* tartozik. A társadalomföldrajzi kategóriában alapvetően a románság *népességszáma*, *görög-keleti vallása és latin eredete*, *nyelvisége* hordoz geopolitikai jelentést. A második modell felállítását a román geopolitikai gondolkodásban végig tapasztalható sajátos *funkcióbeli kettőség* indokolta, amely az ország *nemzetközi* (külpolitikai) törekvéseivel, valamint *nemzeti* egységével, nemzetállami létének alátámasztásával összefüggésben értelmezhető.

A klasszikus román geopolitikai gondolkodás sajátosságait kimutattam a rendszerváltást követő NATO-csatlakozási román *külpolitikai érvrendszerben* és a jelenleg is érvényben lévő *román katonai stratégiában*, valamint az új típusú fenyegetések tükrében született *nemzeti biztonsági stratégiában*. Az alkalmazott földrajzi érvrendszer lényegét a *Duna* kereskedelmi és civilizációs összekötő szerepe, valamint a *Fekete-tenger* biztosította

kedvező hadászati helyzet jelenti, különös tekintettel az Oroszországhoz és egyes FÁK-államokhoz, illetve az Irakhoz és Afganisztánhoz kapcsolódó nemzetközi (NATO, USA) terrorizmus elleni küzdelemhez képest. A földrajzi meghatározottságot sugalló utalások Románia NATO-tagságával és regionális méretekben vett meghatározó katonai erejével, az Európai Unió tagrásból fakadó presztízsével, valamint intenzív nemzetközi katonai szerepvállalásával párosulnak, ami végső soron, koncepcionálisan, egy térségbeli román vezetőszeret képében fejeződik ki.

A kortárs román *középiskolai földrajzoktatás* kapcsán kitapintható mind az elméleti, mind pedig a Románia geopolitikai helyzetére, jellegzetességeire vonatkozó alkalmazott geopolitikai ismeretek oktatása. A geopolitikai jellegű utalások a tananyag különböző részleteibe illeszkednek, ezzel egy szintézis-szerű, komplex geopolitikai képet állítanak fel az ország helyzetéről. A tananyagban felfedezhetők a román földrajztudomány geopolitikai irányzatának fontosabb motívumai, melyek közül legjellemzőbb a Kárpátok, a Duna és a Fekete-tenger hangsúlyozása, Románia nagysága, útkereszteződéses helyzete, valamint közép-európai státusza. Ezek a tényezők nemcsak külpolitikai értelemben, hanem például a Kárpátok centrális helyzetére és átjárhatóságára utalással a földrajzi értelemben egységes és harmonikus állam képzetében, a nemzetállami léthez kapcsolódva fejeződnék ki.

A geopolitikai tényezők középiskolai földrajzi oktatása hozzájárul ahhoz, hogy a földrajzi ismeretekkel – természetesen módon – párosuló hazához való kötődést egy sajátos, geopolitikai szemlélettel egészítse ki. Feltételezhető, hogy a geopolitikai látásmód az ország különböző típusú szellemiségű és kulturális örökséget képviselő tagjainak gondolkodásmódját homogenizálja, illetve *közös nemzettudati tényezőként* épül be a romániai társadalom szemléletébe, hazaszeretetébe, patriotizmusába.

A megvizsgált középiskolai tananyag – lényegében a román geopolitikai gondolkodás egészére jellemzően – a geopolitika ideális államának a képzetét sugallja egy tudatos, versengő Románia képében, amely: közép-európai, de biztonsági szempontból a fekete-tengeri, délkelet-európai térséghez kötődik, annak vezető országa; középhatalom; európai jelentőségű természeti elemekkel rendelkezik; van tengeri kijárata; az európai és euro-atlanti integráció aktív szereplője; részt vesz a regionális stabilitás fenntartásában és támogatja a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelmet.

Új tudományos eredmények megfogalmazása

1. Az értekezés keretében magyar nyelven közöltem és elemeztem a román geopolitikai gondolkodás földrajztudományhoz kötődő eszmetörténetének jelentősebb elméleteit, továbbá annotált irodalomjegyzék készítésével hozzájárultam a román geopolitikai iskola szakirodalmi forrásainak megismertetéséhez.
2. A román geopolitika történetének 19. századtól korunkig terjedő feldolgozása alapján megállapítottam, hogy a román geopolitikai gondolkodást elméleti alapját és alkalmazott érvrendszerét tekintve a folyamatosság jellemzi.
3. A román geopolitikai elméletek összefoglalására és csoportosítására két általánosító modellt állítottam fel, melyekben a geopolitikai konnotációkat viselő természet- és társadalomföldrajzi tényezőket, illetve a nemzetközi és nemzeti funkciók szerint megkülönböztetett geopolitikai érvrendszert szemléltettem.
4. Kortárs külpolitikai dokumentumok, az érvényben lévő katonai és a nemzeti biztonsági stratégia ismertetése és elemzése során bizonyítottam, hogy napjaink román kül- és biztonságpolitikai törekvései a klasszikus román geopolitikai iskola jegyeit felhasználva meghatározó szerepet tulajdonítanak a földrajzi tényezőknek, helyzetnek.
5. Ráműtattam arra a jelenségre, hogy a kortárs román középiskolai földrajzi tananyag a modern politikai földrajzi és geopolitika-elméleti ismereteket a klasszikus román geopolitikai iskola tanaival elegyíti, így a román földrajzi környezet megismerésével együtt a geopolitikai szemléletmód nemzettudati beágyazódását váltja ki.

A kutatás eredményeinek lehetséges felhasználási területei

1. A román geopolitikai gondolkodás történetének megismerése lehetővé teszi a magyar és a román politikai földrajzi, geopolitikai koncepciók összevetését, amelynek egyik sajátosságát az adhatja, hogy a két geopolitikai iskola történetileg sok hasonlóságot és közös elméleti alapokat hordoz, viszont más, alapvetően ellentétes céllal megfogalmazott érvrendszereket alkalmaz.
2. A román geopolitika eszmetörténetének feldolgozása és forrásainak összegyűjtése megalapozhatja az iskola további kutatásának elmélyítését és további adalékot kínál a magyar geopolitika-elméleti diskurzusok folytatásához.
3. A román geopolitikai elméletek hátterének elemzése hozzájárulhat a másfél milliós magyar kisebbséggel rendelkező ország külpolitikai törekvéseinek értékeléséhez, a román politikai szándékok várható irányának előrejelzéséhez.
4. A geopolitika nemzettudati beágyazódásának felismerése hozzájárulhat a kétoldalú kapcsolatok eredményes továbbviteléhez, valamint a magyar és a román külpolitikai, diplomáciai álláspontok harmadik félre gyakorolt hatásának, befolyásának előzetes megítéléséhez, különös tekintettel a nemzetközi szervezetekben történő együttes részvételre.
5. A kortárs biztonságpolitikai koncepciók földrajzi meghatározottságának jellemzői beépíthetők a térségre vonatkozó biztonságpolitikai értékelésekbe, háttérelmézésekbe.
6. Az értekezés egyes elemei felhasználhatók a biztonság- és védelempolitikai képzésben, valamint közvetlenül vagy közvetett módon a hadtudományi, földrajzi és történelmi oktatásban.
7. A román tankönyvi elemzések tapasztalatai alkalmazhatók a magyar középiskolai földrajzoktatásban, illetve geopolitikai tartalmának és mélységének esetleges újragondolásában.

Szakmai önéletrajz

Katonai főiskolai tanulmányaim befejeztével, 1991-ben kerültem a Magyar Honvédség állományába. Az évtized közepén kezdtem el figyelemmel kísérni a környező országok, köztük Románia katonai és biztonságpolitikai koncepcióit. Abban a sajátos időszakban, amikor a szovjet blokkból kivált kelet- és közép-európai országok többsége a biztonsági vákuumban eltöltött átmeneti időszak után egyre-másra az euro-atlanti struktúrában kereste biztonságának garanciáját.

A román geopolitikai gondolkodás iránti kutató munkám a nemzetvédelmi egyetemi (1999-2001) biztonság- és védelempolitikai tanulmányaim során kezdett fokozatosan kibontakozni. A megszerzett elméleti ismeretek betekintést nyújtottak a geopolitika szerteágazó értelmezési lehetőségeibe és alkalmazási területeibe, ugyanakkor azt is világossá tették, hogy kialakulásának gyökereit a 19. századvégi földrajztudományban kell keresni.

Szakedolgozatomat Románia geopolitikai helyzete és biztonságpolitikája címmel készítettem (2001), melyet első írásom követett a román haderő II. világháborús, sztálingrádi csatavesztését feldolgozó munka recenziójaként. Különösen az keltette fel az figyelmemet, hogy az alapvetően hadtörténeti, hadtudományi céllal íródott könyvben számos olyan geopolitikai utalást lehetett találni, amelyek nemcsak a korabeli események külpolitikai viszonyait tükrözték, hanem a szerző nyilvánvaló szándéka szerint az éppen aktuális román törekvések (NATO-csatlakozás) kontextusában is értelmezhetők voltak.

A román geopolitikai jellegű források feltárását először a román hadtörténetírás metszetében kezdtem el, majd egyre inkább a klasszikus, 19-20. századforduló körüli román földrajzi iskola képviselői kerültek látókörömbe. Kutatásaim iránya ezzel a román geográfia politikai földrajzi, geopolitikai irányzata felé fordult, de emellett a magyar és az egyetemes releváns földrajztudományban is bizonyos jártasságot szereztem.

Tudományos tevékenységem összességében a geopolitikához kapcsolódó elméleti ismeretekre, valamint a román geopolitikai iskola képviselőire és elméleteire irányul. Mivel a különböző geopolitikai elméletek a román kül- és biztonságpolitikai érvrendszerben is kifejezésre kerülnek, a kortárs román törekvések elemzésével, geopolitikai háttérével foglalkozó tanulmányokat is publikáltam. Kutató tevékenységem a legutóbbi időszakban a geopolitika romániai oktatására terjedt ki, amelynek jelentőségét a földrajzi kötődés és a geopolitikai gondolkodásmód nemzettudati beágyazódása tekintetében látom megalapozottnak.

A szerző kutatási témában megjelent publikációi

1. *Sztálingrád román szemmel, avagy új szelek a román hadtörténetírásban?* Társadalom és Honvédelem 2001/1. 207-212. o. ISSN 1417-7293
(Recenzió: Mihail Vasile-Ozunu – Petre Otu: Români în bălălia de la Stalingrad. Editura Ion Cristoiu, București, 1999.)
2. *A román geopolitikai iskola.* Felderítő Szemle 2004. március 63-68. o. ISSN 1588-242X
3. *Geopolitika: tiltott tudomány Romániában?* Felderítő Szemle 2004. június 51-55. o. ISSN 1588-242X
4. *Sallai János könyve az államhatárokról.* Új Honvédségi Szemle 2005/10. 138-141. o. ISSN 1216-7436
(Recenzió: Sallai János: Az államhatárok. Változó Világ sorozat 58. szám, PRESS PUBLICA Kiadó, 2004.)
5. *Central or South-Eastern, or in between?* AARMS 2006/2. 229-236. o. ISSN 1588-8789
6. *Mit üzen a román földrajz?* A földrajz tanítása 2007/1. 13-20. o. ISSN 1216-6642
7. *Gondolatok Románia Uniós csatlakozásáról.* Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények 2007/3. 192-200. o. ISSN 1417-7323
8. *Kis magyar hadelmélet.* Társadalom és honvédelem 2007/1. 191-197. o. ISSN 1417-7293, újraközölve: Magyar Tudomány 2007/12. 1652-1656. o. ISSN 0025-0325
(Recenzió: Nagy Miklós Mihály: Kis magyar hadelmélet. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006.)
9. *A biztonság regionalizálódása és a regionális biztonság román paradigmája.* Új Honvédségi Szemle 2007/6. 12-33. o. ISSN 1216-7436
10. *The Romanian paradigm of regional security.* AARMS 2008/2. 385-390. o. ISSN 1588-8789
11. *Betonparadigma.* Magyar Hírlap 2009. február 25. 14. o. (Vélemény és vita.) ISSN 1786-478X